

МЕХАНІЗМ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЖІНОК В УКРАЇНІ

MECHANISM OF VICTIMIZATION OF WOMEN IN UKRAINE

Карманова Н.І., к.ю.н.,
викладач кафедри конституційного права
Національної академії внутрішніх справ

У статті автор розглядає механізм віктимізації жінок в Україні. Вказується, що психологія жінки, слабкість її психоемоційної сфери стають основними факторами виникнення комунікативних залежностей як в особистій, так і у діловій сфері. У зв'язку із цим жінка часто відчуває на собі вплив травмуючих факторів, котрі її пригнічують та роблять «комфортною» і, навіть, хронічною жертвою. Варто звернути увагу і на те, що жінки частіше за інші категорії потерпілих осіб схильні до «стокгольмського синдрому», котрий полягає у виникненні симпатії до кривдника/кримінального правопорушника. Саме тому, клієнтами закладів захисту жертв домашнього насильства у переважній більшості випадків є жінки. Автор вказує на те, що особливу увагу необхідно приділяти тим жінкам, котрі піддавались фізичному, психічному, а тим більше – сексуальному насильству у ранньому віці, виховувались шляхом покарання у жорсткій формі тощо. Такі жінки часто мають початкові девіації, котрі в наступному перероджуються у кримінально протиправні чи віктимні. Механізм віктимізації жінки завжди починається з дитинства та «переноситься» у доросле життя у вигляді деструктивного уявлення про нормальні міжособистісні та міжстатеві відносини. Зазначається, що інколи жінка займає агресивну позицію, котра входить в структуру мотивації кримінального правопорушення із наступним рольовим перерозподілом у механізм кримінально протиправної поведінки. Як і у випадку з пасивними жертвами, активні жінки також зазнають перші випадки віктимізації ще у ранньому дитинстві, однак реагують на них як на недопустимі. Агресивна жертва провокує суб'єкта зухвалою поведінкою або самовпевненістю. Граничний перерозподіл диференційованої оцінки ситуації з високим віктимним індексом призводить до втрати контролю або неправильного розуміння детермінації.

Ключові слова: віктимна поведінка, жінка, механізм віктимізації, кримінальне правопорушення, насильство, міжособистісні відносини.

In the article the author considers the mechanism of victimization of women in Ukraine. It is pointed out that a woman's psychology, the weakness of her psycho-emotional sphere become the main factors in the emergence of communicative dependencies in both personal and business spheres. As a result, a woman is often affected by traumatic factors that depress her and make her a «comfortable» and even chronic victim. Women are more prone to the «Stockholm Syndrome» than other categories of victims, which is to develop sympathy for the perpetrator / offender. That is why the vast majority of clients of institutions for the protection of victims of domestic violence are women. The author points out that special attention should be paid to those women who were subjected to physical, mental, and even more so - sexual violence at an early age, brought up at the expense of severe punishment, and so on. Such women often have initial deviations, which later turn into criminally illegal or victimized ones. The mechanism of victimization of women always begins in childhood and «transferred» to adulthood in the form of a destructive notion of normal interpersonal and intersex relations. It is noted that sometimes a woman takes an aggressive position, which is part of the structure of the motivation of a criminal offense, followed by a role redistribution in the mechanism of criminally illegal behavior. As with passive victims, active women also experience the first cases of victimization in early childhood, but respond to them as unacceptable. An aggressive victim provokes the subject with defiant behavior or self-confidence. Marginal redistribution of differentiated assessment of the situation with a high victim index leads to loss of control or misunderstanding of determination.

Key words: victim behavior, woman, victimization mechanism, criminal offense, violence, interpersonal relations.

Віктимна поведінка – один із факторів, котрий максимально негативно впливає на кримінологічну ситуацію в країні. Протягом століть вченими не приділялась достатня увага поведінці потерпілого як фактору, котрий провокує або обумовлює мотивацію кримінального правопорушника. У зв'язку із цим в межах кримінології досліджувались, здебільшого, детермінанти кримінально протиправної діяльності, особа кримінального правопорушника тощо. Однак, вже у ХХ столітті нарешті було визнано безпосередню кореляцію між правопорушником та жертвою, а також встановлено, що їй виділено не останню роль в механізмі суспільно небезпечної поведінки. Все це призвело до виділення віктимології у самостійну науку. Варто звернути увагу на те, що вік жертви, її професія, зовнішність та стать мають значний вплив на мотивацію суб'єкта протиправного діяння. Судова практика свідчить про те, що частіше за все до кола потерпілих входять неповнолітні, особи похилого віку та жінки. Що стосується останніх – кількість осіб цієї категорії із кожним роком зростає, що підтверджує відсутність сучасних та ефективних віктимологічних стратегій запобігання віктимній поведінці жінок. Це обумовлено також недостатнім вивченням механізму їх віктимізації. Отже, враховуючи вказане, вважаємо за доцільне зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, «у широкому сенсі термін «віктимність» розглядається як набір засвоєних форм поведінки, почуттів і вірувань, які роблять життя важким. Це залежність від людей та явищ зовнішнього оточення, яка супроводжується такою мірою неухвилю до себе, що майже не залишає

можливості для самоідентифікації» [1, с. 26]. Деякі автори роблять більший наголос «на порушеннях особистості, на труднощах адаптації, на формуванні особливого типу міжособистісних стосунків. Згідно з їх позицією, віктимність є «емоційний, психологічний, поведінковий стан, який розвивається в результаті довготривалого впливу стресу, використання правил, які забороняють відкрито висловлювати свої почуття і обговорювати особисті й міжособистісні проблеми». Міжособистісна залежність, як прояв віктимної поведінки жінки базується на особливості структурної організації особистості, а саме: порушенні меж «Я», що відбивається у нездатності диференціювати свої почуття і емоції, вступати у контакт із власними почуттями. Передумовою формування дебютних форм міжособистісної залежності, як фактору віктимізації особистості жінки є такі особливості ранньої соціалізації: недиференційованість особистості членів батьківської сім'ї, дефіцитарність взаємин, заборона вияву потреб або інтересів дитини та труднощі їх імагінального задоволення через бідність фантазії як механізму психологічного захисту. У подальшому розвитку міжособистісної залежності спостерігається феномен «чорнильної плями», коли відбувається генералізація міжособистісної залежності. Провідне значення у генералізації залежності має поширення базового почуття неповноцінності на сферу міжособистісних стосунків» [2]. Психологія жінки, слабкість її психоемоційної сфери стають основними факторами виникнення комунікативних залежностей як в особистій, так і у діловій сфері. У зв'язку із цим жінка часто відчуває на собі вплив травмуючих факторів, котрі її при-

гнічують та роблять «комфортною» і, навіть, хронічною жертвою. Варто звернути увагу і на те, що жінки частіше за інші категорії потерпілих осіб схильні до «стокгольмського синдрому», котрий полягає у виникненні симпатії до кривдника/кримінального правопорушника. Саме тому, клієнтами закладів захисту жертв домашнього насильства у переважній більшості випадків є жінки.

«Ключовою травмою в становленні віктимної поведінки жінок є травма позбавлення (уваги, любові) у ранньому досвіді особистості. Такі жінки схильні фіксуватися на ворожій стороні життя, причому джерелом агресії є близькі люди; регулятором міжособистісних стосунків є потреба відповідати нормативним уявленням батьків, прагнення до суперництва за любов і увагу батьків, прагнення «вислужити» любов близьких; у ранньому досвіді відзначається переважання негативних і амбівалентних почуттів. Тому, у віктимних жінок спостерігається ідеалізація образу чоловіка, який наділяється авторитетністю, інтелектуальністю, кожний чоловік оцінюється як потенційний шлюбний партнер, разом з тим, важливим регулятором стосунків є страх осуду з боку чоловіків, готовність «служити» чоловіку. Образ жінки наділяється рисами тривожності, залежності, демонстративності, жіночності. У стосунках жінки з віктимною поведінкою займають позицію «сплячої красуні», яка орієнтована на пасивне очікування партнера, здатного актуалізувати її емоційність» [3, с. 142; 4, с. 115]. «Такі жінки мають труднощі у реалізації та асиміляції сексуальності, яка є зовні провокуючою та рестриктивною» [2]. У механізмі кримінально протиправної поведінки такі жінки часто відіграють пасивну роль, котра полегшує виконання правопорушником сценарію суспільно небезпечного діяння, котрий часто має пролонгований або циклічний характер. Пасивні жертви жіночої статі дуже рідко впливають на мотивацію кримінального правопорушення, правильніше буде сказати, що вони провокують суб'єкта своєю лабільністю, інертністю, а у деяких випадках, навіть, інфантильністю. Пасивна жінка асимілюється в суспільстві, вважаючи, що вона «слабка» стать, яка має завжди підпорядковуватись сильним особам або обставинам, у тому числі – і протиправним. Це дає перший поштовх для віктимізації, котрий полягає у первісному вихованні дівчинки як слабкої та беззахисної особи.

«Фактори формування та психологічні передумови віктимної поведінки особистості включають у себе широке коло явищ, факторів, а також сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлюють психологічні особливості прояву віктимної поведінки. Згідно з результатами досліджень, класичний портрет жінок з віктимною поведінкою включає наступні деформуючі зміни: невротизованість ($p \leq 0,01$), що проявляється в емоційній амбівалентності, хворобливій тривожності, депресивних розладах, втечі від реальності в світ фантазій, відмові від активних дій, гіперчутливості, вразливості; розлади афективних функцій («обнубіляція почуттів» – затуманення, нерозуміння або викривлене сприйняття власних почуттів, переживань та тенденцій: агресивні тенденції сприймаються як прояв турботливості, емпатійності і бажання щирості – як прояв слабкості, комунікабельності і стосунки з іншими – як власна необережність, тенденція до підтримки з боку інших – як доказ власної нікчемності)» [2]. Особливу увагу необхідно приділяти тим жінкам, котрі піддавались фізичному, психічному, а тим більше – сексуальному насильству у ранньому віці, виховувались шляхом покарання у жорстокій формі тощо. Такі жінки часто мають початкові девіації, котрі в наступному перероджуються у кримінально протиправні чи віктимні. Механізм віктимізації жінки завжди починається з дитинства та «переноситься» у доросле життя у вигляді деструктивного уявлення про нормальні міжособистісні та міжстатеві відносини.

«Не менш важливими є такі зміни як: стан засвоєної безпомічності (постійний страх за себе і дітей та концен-

трація на виживанні; відчуття безпомічності та безнадійності; нездатність передбачати можливі наслідки своїх дій і ефективно реагувати на образи; висока чутливість до потенційного насильства. Страх поступово іммобілізує жінку, обумовлює безпомічність і безнадійність; вона більше не вірить в те, що має право вибору, і тому залишається в тій самій ситуації, перестає реагувати адекватно на зовнішні стимули, що є однією з головних причин того, чому жінка залишається в образливих стосунках; розлади когнітивних функцій ($t=9,8$; $p \leq 0,01$ при граничному значенні t критерію 1,98) – нерозуміння або раціоналізація як власної, так і чужої поведінки, а також оточуючої ситуації: жінки-жертви сімейного насильства не розуміють небезпеки, що їм загрожує, а свій досвід биття сприймають як доказ мужності; можливі зриви внаслідок нервово-психічної напруженості усвідомлюються як прояв неділякатності; власні агресивні вчинки, що неусвідомлено мотивовані почуттями страху – як доказ своєї домінантності; надмірне роздумування над проблемною ситуацією – як обережність; деформоване самосприйняття та занижена самооцінка (внаслідок перенесення ставлень партнера-образника на себе: оцінка себе як недружелюбної та нездатної до співчуття, відчуття нездатності налагодити нормальні стосунки будь з ким; прийняття чужих оцінок як своїх власних характеристик); порушення кордонів Его (прийняття суджень партнера-образника і асиміляції його думок до власного Я-образу, тобто жінка поступово приймає всі образи кривдника, чим підсилює втрату самовпевненості)» [2]. Необхідно зазначити, що інколи жінка займає агресивну позицію, котра входить в структуру мотивації кримінального правопорушення із наступним рольовим перерозподілом у механізмі кримінально протиправної поведінки. Як і у випадку з пасивними жертвами, активні жінки також зазнають перші випадки віктимізації ще у ранньому дитинстві, однак реагують на них як на недопустимі. Агресивна жертва провокує суб'єкта зухвалою поведінкою або самовпевненістю. Граничний перерозподіл диференційованої оцінки ситуації з високим віктимним індексом призводить до втрати контролю або неправильного розуміння детермінації.

«Уваги потребують зміни: посттравматичного стресового розладу ($r=0,57$ при $p \leq 0,01$) рекурентні постійні переживання травми, через сни, нав'язливі дії і почуття; постійне уникання стимулів, які нагадують про травму; психогенна амнезія; зниження інтересу до значимих видів діяльності, дезадаптація в соціальній, професійній та інших важливих областях життєдіяльності; посттравматичного стресопохідного розладу (мінімізація тяжкості пережитого насильства, виправдання поведінки, самообвинувачення); співзалежність («хвороблива прив'язаність», «надмірна стурбованість», «адикція відносин», «набір засвоєних норм поведінки» – жінки-жертви сімейного насильства змінюють свою сутність і свої почуття, щоб задовольнити інших; відчують себе відповідальними за задоволення потреб інших, навіть за умови незадоволення власних потреб; не вміють ніколи і ні в чому відмовляти; мають низьку самооцінку внаслідок того, що у них майже повністю відсутнє об'єктивне уявлення про свою особистість: вважають себе винуватцями хвороб своїх близьких; піддаються раптовим, несумісним зі здоровим глуздом впливам; зосереджені на бажанні зберегти свою сім'ю від розпаду, врятувати її від сорому; у них формуються викривлені уявлення про можливість сили волі, так само як і у залежних від алкоголю» [2]. Таким чином, в цьому контексті можна сказати, що механізм віктимізації жінки можна поділити на: 1) *посттравматичний* – віктимна поведінка обумовлена пережитими стресовими ситуаціями, у тому числі, пов'язаними із суспільно небезпечними діяннями; 2) *статеворольовий* – віктимна поведінка пов'язана із неправильними уявленнями про міжстатеві взаємовідносини, що обумовлено деструктивним вихо-

ванням; 3) *умовно-провокативний* – віктимна поведінка, пов'язана із прагненням самоствердитись за рахунок опонента, відсутність комунікативних навичок тощо.

Науковці вважають, що «жінка з огляду на свої психофізіологічні особливості найбільш схильна до стресу, неминучого в разі вчинення відносно неї злочину» [5, с. 51; 6, с. 162; 7, с. 213]. «Додаткове психологічне навантаження вона отримує при зверненні до правоохоронних органів із заявою. Як неодноразово наголошувалося і вченими, і практичними працівниками, існуюча система попереднього слідства і правосуддя не відповідає вимогам ресоціалізації потерпілого, замикаючись на завданні відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочином. Більш того, часто жертвам злочинів доводиться стикатися з грубим, неетичним поведінням співробітників правоохоронної системи, тяганиною або порушеннями закону при розгляді заяв. Це лише деякі з тих причин і факторів, чому суспільство стає віктимним. Як вище було зазначено, серед умов, які сприяють зростанню злочинності, виокремлюють такі детермінанти, як стан економіки, якість життя, освіти і виховання, національна безпека тощо» [8–11]. Дуже часто потенційними жертвами є жінки, котрі хоча і не приймали участь у суспільно небезпечній події, однак були її свідками, особливо якщо у ролі потерпілої особи були їх матір, бабуся, сестра або інші родичі жіночої статі. Це є одним із видів вторинної віктимізації та створює у свідомості особи неправильне уявлення про правомірність тих, чи інших дій, спричиняючи стресову ситуацію.

«До сказаного треба додати й те, що правоохоронна система в умовах недостатнього матеріального забезпечення не здатна повною мірою протистояти злочинності, що захлснула суспільство. Неefективна діяльність із боротьби зі злочинністю породжує, у свою чергу, соціальну недовіру, страх і заперечення права в цілому» [8–11]. «Ці фактори впливають на масову свідомість, формуючи віктимність конкретного індивіда зокрема. У подібній ситуації роль віктимологічної профілактики стає вкрай необхідною. З огляду на те, що держава не може повною мірою здійснювати віктимологічну профілактику, то найбільш ефективним напрямом, на наш погляд, є роз'яснювальна робота через засоби масової інформації, правова пропаганда з метою зниження в суспільстві віктимологічної безграмотності і ризиків віктимологічних ситуацій» [5, с. 50]. Віктимологічна профілактика має проводитись не тільки щодо вже віктимних жінок, котрі відчули на собі суспільно небезпечний вплив. Увага має також приділятися потенційним жертвам, наприклад, жінкам, котрі вже звертались до правоохоронних органів через замах на домашнє насильство, погрози тощо.

«При вивченні процесу віктимізації жінок особливу увагу варто приділяти проблемі страху перед злочинністю, бо практичні працівники і науковці (В. В. Голина,

Б. М. Головкін, М. В. Маркова та ін.) наголошують на існуванні прямо пропорційного зв'язку між наростаючими тенденціями страху перед злочинністю і станом злочинності в цілому» [12, с. 186; 10, с. 194; 5, с. 50]. «Незважаючи на те, що чинний Кримінальний кодекс України містить вичерпний перелік складів злочинів, які посягають на життя, честь, гідність і статево недоторканість жінок, так само як і інших груп населення. Більш того, за законодавством переслідуються будь-які форми фізичного і психічного насильства щодо особистості. Так, виокремлюється низка складів конкретних злочинів проти жінки, тобто існують норми, згідно з якими настає кримінальна відповідальність за насильство. За міжнародною термінологією такі злочини вважаються вчиненими «на підставі статевої ознаки». Однак нині склалася неоднозначна ситуація. З одного боку, завдяки ЗМІ і телебаченню про більшість актів насилля, зокрема і щодо жінок, стає миттєво відомо суспільству. Багато стало гучних справ, резонансних подій. Це приємно, бо суспільство проти насилля. Проте існує й інший бік. Мова йде про те, що загострюється відчуття страху, а в його нагнітанні вирішальну роль відіграють саме засоби масової інформації. Тому слід відмежувати безконтрольний потік інформації про злочинність. Гласність у цій сфері повинна реалізовуватися за належної взаємодії і при тій самій співпраці з правоохоронними органами. У той же час необхідно пам'ятати, що заходи щодо потерпілого, попри всю важливість віктимологічної профілактики, ефективні лише як доповнення цілеспрямованих заходів профілактичного впливу на осіб, від яких можна чекати вчинення злочину» [11]. Необхідно звернути увагу і на те, що якщо неповнолітні особи кримінальним законодавством захищені більш повноцінно, шляхом встановлення кваліфікованої кримінальної відповідальності за протиправні діяння у їх відношенні, то жінки не мають в цьому контексті такого привілейованого положення (окрім певних категорій, наприклад, вагітних жінок). Це також має побічний вплив на процес їх віктимізації, через відчуття беззахисності.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що *під механізмом віктимізації жінок в Україні необхідно розуміти комплекс логічних, взаємоузгоджених факторів, котрі впливають на виникнення та становлення у жінки особистісних якостей, що обумовлюють підвищення ступеня її соціальної та кримінальної уразливості, а також її вплив на потенційні кримінальні загрози*. Механізм віктимізації жінки включає в себе такі етапи: 1) первісний потенційний або реальний насильницький чи інший кримінально протиправний вплив; 2) підвищення ступеня уразливості перед протиправними актами чужої поведінки; 3) поступове сприйняття протиправних дій у відношенні себе як нормальних та допустимих; 4) остаточна віктимізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкаренко О.Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 25–28.
2. Вакуліч Т. М. Механізми віктимізації особистості жінки. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v11/i20/3.pdf>
3. Москаленко В.Д. Зависимость: семейная болезнь. М., 2012. 300 с.
4. Hoff L. A. People in crisis : understanding and helping. Menlopark (Calif.) : Addison- Wesley publ., 2011. 339 p.
5. Маркова М. В. Гендерное насилие и пути преодоления его последствий. Проблемы экстремальной психиатрии: материалы науч.-практ. конф. «Платоновські читання». 2000. С. 49–54.
6. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.
7. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб. материалов: в 3 кн. / НАПрНУ; НИИ изуч. пробл. преступности; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный; под общ. ред. В. В. Голины. Киев: Право Украины; Харьков: Право, 2013. 316 с.
8. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 124–136.
9. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. Питання боротьби зі злочинністю / редкол.: В. І. Борисов та ін. 2013. № 26. С. 84–97.
10. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15, т. 2. С. 93–96.
11. Ткачова О. В. Віктимність жінок: проблемні аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpp_2017_2_17
12. Голина В. В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 185–193.